ستر فیلسوفان

لیکوال: برایان مگي

ترجمه: امین رنځور

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

The Great Philosophers

(An Introduction to Western Philosophy)

د غرب د مشهورو فیلسوفانو د ژوند مختصر مالومات

د گریټ فیلسوفرز کتاب له منځه راټوله شوی پانگه

خپرندوی: ملي فکر ټولنه

کمپوز: سلیم صابر

د نشر کال: ۱۳۹۴ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژباړن لنډې خبرې

په دې کتاب کې موږ یوازې د غربي فلسفې د مشهورو اشخاصو په ژوند خبره کړې ده، د غرب فلسفه یانې له دوه نیم زره کاله مخکې وخته هغه پېژندل شوې علم چې نړۍ یې تر تاثیر لاندې راوستې وه، دا دوره له سقراط نه مخکې شروع کېږي. ددې دورې شروع کوونکي له سقراط نه مخکې یوناني حکماء ول، او سر یې معمولاً طالس (له میلاده شپږ‌پېړۍ مخکې) معرفي کېږي.

باید ووایو چې کوم څه موږ په دې کتاب کې ددغه سترو اشخاصو په اړه لیکو ددوئ د عظمت او فکر په وړاندې ډېر کم دي لکه چې یو معاصر فیلسوف وایي: غواړم ووینم چې زموږ له منځه داسې څوک دې چې دوه زره پېنځه سوه کاله وروسته یې یوازې څو جملې له ویناوو او لیکنو نه باقي پاتې وي خو بیا یې هم خلک د تعظیم لپاره سرونه ټیټ کړي او له افکارو یې متأثر واوسي.

په هرصورت دومره به ووایو چې که څوک پوه نه وي باید پوه شي چې د علم او هنر د لویانو افکار هغه خزانه ده چې متولیانو یې دروازې ته قلف اچولی او کیلي یې په جیب کړي وي خو یوازې هغه وخت چې یو همفکر یې د دروازې له چاوده نظر وراچول وغواړي. سترفکري او ذوقي کارونه د ټولو انسانانو مشترک میراث دی او هرنسل حق لري چې په هغو کې له نوي سره څېړنه وکړي او خپل مشکلات چې تیر نسلونه یې په اړه بې خبره ول له سره بیا د همدغه آثارو په تله کې واچوي او یوه مناسبه حل لاره تری راوباسي. زه باوري یم چې زما ژباړه به حتمي هغسې نه وي چې لیکوال یې محتوا انتقالول غوښتي وي ځکه چې کتاب ددوه ژبو له کنډې وځي نو خامخا به د پانګې په راوړلو کې کمي شوي وي چې زه یې هم له لیکوال او هم له لوستونکو دواړو نه معذرت او بخشش غواړم.

امین رنځور

جلال اباد پښتونستان واټ امین پلازه ۱۳۹۴هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

افلاطون

د غرب د فلسفی د سرگذشت په هکله هر کوشش باید له لرغوني یونان نه پیل شي، نه یوازی لومړني فیلسوفان بلکی د غرب ستر فلاسفه هم له ددوئ له منځه راپورته شوي دي. د چا نوم چی له ټولو اشنا دی هغه سقراط دی چی له میلاده ۳۹۹ کاله مخکی له نړی تللی، خو له هغه مخکی هم په یونان کی نور برجسته فلاسفه ول لکه فیثاغورث او هراکلیتوس چی ډیر مشهور دي او همدا راز نور چی له دوئ کم نه ول. له ټولو لومړی طالس وو چی په شپږمه پیړی ق-م کی ځلیده.

له سقراطه مخکی ټول فیلسوفان په دی کی گډ ول چی غوښتل یې د طبیعت مبدأ پیدا کړي، د نن په ژبه ستورپیژندنی (نجوم) یا علم ته له یوی خوا او فلسفې ته یې له بلی خو یو ډول توجه کوله، خو په دوئ کی سقراط وو چی له دی هغوا نورو مسایلو ته وروخوځېد ځکه پوهېده چی له دی مسایلو ډیر څه چی موږ ورته اړ یو هغه دادي چی څنگه ژوند وکړو نه دا چی طبیعت څنگه عمل کوي، او د ژوند د اصولو له ټاکلو پورته لازمه ده چی لومړی اخلاقي مسایلو ته ورسیږو. ترکومه ځایه چی موږ پوهیږو هغه هیڅ ونه لیکل او ټول تعلیمات یې شفاهي القا کړل، له سقراطه د مخکی حکماوو هیڅ یو لیکنی هم مستقیماً تر موږ پوری نه دي رارسېدلي. د هغو فیلسوفانو په اړه اطلاعات چی موږ یې نوم واخیست په دوهم لاس منابعو او د نورو د آثارو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرو پورې محدود دي. په دې منابعو کې نسبتاً طولاني ليکنې او بعضې مستقيم اقوال هم ليدل کېدل. افلاطون د لرغوني يونان يوازينی عالم وو چې ليکنې يې اوس وخت له موږ سره شته دی د سقراط شاګرد وو، په حقيقت کې د سقراط په باب موږ ته رارسېدلي ډېرې اطلاعات د همده له ليکنو اخيستل شوي دي. بې له شکه چې افلاطون د ټولو اعصارو او پيړيو د لويو فيلسوفانو له جملې او د ځينو په اند تر ټولو لوی فيلسوف وو، راځئ چې په دې اړه ډيرو مالوماتو لپاره له ميلاده ۳۹۹ کاله مخکې د سقراط د مرګ نيټه او د افلاطون د ليکنو د شروع وخت ته وګرځو.

کله چې سقراط مړ شو افلاطون يوديرش کلن وو او يو اتيا کاله واوسېد، په دغه نيمه پيړۍ کې يې په آتن کې د وخت د مشهورې مدرسې اکاډميا په تأسيس لاس پورې کړ، دا مدرسه د هغه څه لومړنی شکل وو چې نن ورځ يې موږ پوهنتون بولو په دغه وخت کې يې د هغه آثار هم وليکل، تقريباً ددغه آثارو ټول يې د خبرواترو او مکالمې په شکل ليکل شوي دي، او د بېلابېلو اشخاصو له لوري مختلف استلالونه پکې اورېدل کيږي چې يو پکې تقريباً هميشه سقراط دی، ټولې نه خو ډېرې خبرې د هغه کسانو په نامه دي چې له سقراط سره مجلس کوي، په دوئ کې يو فايدون دی، بل لاخس، بل ائوسوفرون، بل ثياې تئوس، بل پارمنيدس، بل تيمايوس او همداسې تر اخره... دغسې شل مکالمې زموږ په لاس کې شته چې ځينې يې د شل صفحو ځينې يې آن تر اتيا او يو دوه خو يې بيا تر درې سوه پاڼو پورې رسيږي. ددغه مکالماتي پارو مشهورې يې جمهوري او مېلمستيا دي چې ترجمې يې دا وخت د هرچا د لاسرسي وړ دي ¤، تر ټولو برجسته هغه يې نه يوازې د فلسفې ستر آثار دي بلکې د ادبياتو شهکارونه حسابيږي. افلاطون هم متفکر وو او هم هنرمند، او ليکنې يې هنري شکل او ډراماتيک ارزښت لري او ډېرې علما بلخصوص په کيمبريج پوهنتون کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونی فلسفی استاد پروفیسر مایلز برنبیټ په دی عقیده دی چی هیچا په یونان کی په دومره ښکلا او خوبۍ سره نثر نه دی لیکلی *.

---

* په خفګان سره باید ووایو چی د افلاطون لیکنی په پښتو ژبه تر دی وخته نه دی چاپ شوي خو په فارسي يې بيا ټولی لیکنی ژباړل شوي او ځینی خو حتی مکرر هم چاپ شوي دي، په فارسي لیکوالانو کی خدای ښښلی محمدعلي فروغي تقریباً لومړنی کس وو چی دده بعضی آثار يې فارسي ته وژباړل او ډاکټرحسن لطفي خو يې بيا د آثارو مجموعه فارسی ته وژباړله په اردو يې هم لیکنی په پراخه پیمانه موندل کيږي او همداسی زموږ د ګاونډ ټولو ژبو دغه برخی ته خاصه توجه کړی ده خو په پښتو کی دغه نیمګړتیا لا هم نیمګړتیا پاتی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو

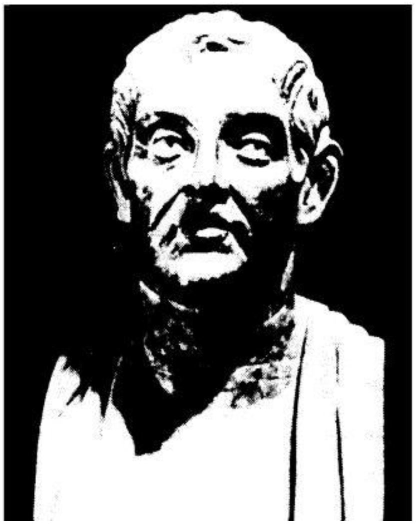

زموږ نظر د لرغونی نړۍ د فلسفې متعلق ددوه فیلسوفانو تر شدید تاثیر لاندی ده. افلاطون او ارسطو. افلاطون لومړنی فیلسوف وو چی هغسی چی له خپل قلمه ښکلي دي تر موږ پوری رارسېدلي، او ارسطو دده په شاګردانو کی ترټولو برجسته شاګرد وو. هغه سلسله چی دلته ورسره مخامخ یو دده استثنا او ځانګړتیا ده، ارسطو د افلاطون شاګرد وو او افلاطون بیا د سقراط. پوښتنه دلته ده چی آیا ترنن ورځې بل داسی فیلسوف هم شته چی تاثیر یې تر دغه دری فیلسوفانو پراخ تللی وي؟

ارسطو د مقدونیې د پاچا د طبیب ځوی وو، له میلاده ۳۸۴ کاله مخکی په استاګیرا کی نړۍ ته راغی او د تحصیل لپاره اتن ته واستول شو، په اوولس کلنۍ کی یې د افلاطون د شاګرد په صفت اکاډمیا ته لاړ او د استاد ترمرګه ۳۴۷ق-م پوری پوره شل کاله هملته پاتی شو، بیا تبعید شو او د ځینی سیاسي دلایلو په وجه دولس کاله له وطنه لری اوسېده. په دی دوره کی ترډېره په څېړنه او چاپیریال پېژندنه بوخت وو (د یوې لنډی مودی لپاره د سکندرکبیر استاد هم پاتی شو)، بیا اتن ته راغی او د لوکئون په نامه مدرسه یې تأسیس کړه، دولس کاله همدلته پاتی شو، خو یوځل بیا مجبور شو چی د سفر بستره وتړي، خو یوکال وروسته یعنی له میلاده ۳۲۲کاله مخکی د دوه شپېته کلنۍ په عمر ومړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو له پنځو دوه برخه آثار یې باقي پاتی دي، خو یوازی دا برخه آثار یې هم دولس جلده ته رسیږي. او دده د عصر ټول مالومات په بر کی نیسي، خو بدبختتانه هغه ټول آثار چی ارسطو د نشر لپاره اماده کړي وو له منځه تللي، او هغه څه چی موږ یې نن ورځ په لاس کی لرو هغه یادابنتونه دي چی ده د تدریس لپاره برابر کړي وو، او د هغه ادبي هنر فاقد دي چی د افلاطون په لیکل شویو یادابنتونو کی لیدل کیږي. خو د هغه وخت د علومو، چاپیریال پیژندنی او منطق په برخه کی یې داسی ژور بنیادي کار کړی وو چی له ده وروسته یې تر زر کلونو پوری ساری نه وو. د منځنیو پیړیو اکثره فیلسوفان دده له نظریاتو اغیزمن ول، توماس اکویناس چی د منځنیو پیړیو غټ فیلسوف وو هرځای به یې غوښتل چی دده یادونه وکړي. ارسطو د یو بی تعصبه او انعطاف پذیره فیلسوف په توګه پیژندل کیږي چی فلسفه یې د انساني تجربې پیچلتیاوو ته د رسیدګۍ د یوی دوامداره کوشش په توګه تلقي کوله، او تل په دی لټه کی وو چی ګویا د انساني ژوند د پیچلتیاوو لپاره به کومه بهتره لاره په خپلو افکارو کی ترلاسه کړي. ارسطو لومړنی غربي متفکر وو چی علوم یې تقسیم بندي کړل او رئیوس یې ورته وټاکل، د ځینی علومو نومونه چی اوس وخت کارول کیږي په اصل کی له همغه نه موږ ته رسېدلي دي، او تحقیقات یې تراوسه پوری هغو خلکو ته چی په دغه برخه کی کار کوي مهم دي، دده د لیکنو د یو جامع تحقیق په پایله کی مالومیږي چی په فلسفه کی د مابعدالطبیعه او میتافزیک غوندی ښاخونو ایجاد ارسطو کړی دی هغه څه چی دی یې جوهر نوموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنيو پېړيو فلسفه

په سر کې به ووايو چې د غرب تاريخ په درې لويو دورو، پخوانۍ زمانه، منځنۍ پېړۍ او نوې زمانه باندې تقسيمېږي. په غربي فلسفه کې همدا رسم دی چې له پخوا منځنۍ او نوې فلسفې خبرې کوي، د فلسفې د تاريخ کتابونه هم چې چاپيږي په همدغه درې دورو باندې تقسيمېږي، او څنګه مو چې وويل په پوهنتونونو کې هم معمولاً په تدريس کې له همدغه برخه بندۍ نه استفاده کيږي.

په قديمه فلسفه کې په افلاطون او ارسطو باندې غلبه ده خو له دوئ وروسته نور مهم او جالب د توجه وړ فلاسفه هم په قديمه زمانه کې ول. خو متأسفانه چې ددوئ له هيڅ يو نه هم ليکنې باقي پاتې نه دي چې د کيفيت او کميت له پلوه ددغه دوه فيلسوفانو له کار سره مقايسه شي. د افلاطون او ارسطو لاس په فلسفه کې دومره خلاص وو چې د لرغونې فلسفې د لوستلو لپاره بايد هرڅوک پوهنتون ته لاړ شي، په پوهنتون کې هم د زده کړيال وخت صرف د همدغه دوه‌وو په آثارو مصرفيږي.

که له دې وروسته هم بيا څوک د فلسفې مطالعې ته ادامه ورکوي نو احتمالاً ويني به چې ورته ويل کيږي چې مستقيماً دې د ارسطو له فلسفې نوې يا جديدې فلسفې ته لاړ شي، او ددغه جريان يو پاړکی (د منځنيو پيړيو فلسفه) شاته پاتې کيږي، خو د کومې دورې په اړه چې موږ خبرې کوو نږدې زرکاله فلسفه، يعنې د روم د امپراتورۍ له سقوطه تر رنسانس پورې موده په بر کې نيسي. او بايد په خپګان سره وويل شي چې وروستي نسلونه د منځنيو پيړيو د فلسفې په مورد په شدت سره غافل پاتې شوي دي، او لوی علت يې هم شايد دا وي چې تقريباً ددغه دورې ټول معتبر فلاسفه ديني علماء او عيسوي کشيشان ول، او زموږ په دغه موجوده عصر کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مذهب په خلاف وسیع غبرگون او بلخصوص د حکمرانۍ په وړاندی یې پراخ مخالفت په افکارو باندی غالب دی. ددغه غبرگون په دوره کی د منځنۍ پیړۍ فیلسوفان د بدګمانۍ په پرده کی نغښتي دي خو دا له حقایقو سترګی پټول کیدای شي او مخکی له دی چی سړی پوی شي پیروي یې سړی کوم لور ته وړي ځان تری تیروو او د تعصب په وجه یې نادیده نیسو چی دا غبرګون هم د نورو سموغبرګونونو غوندی له حده تجاوز کوي. د منځنیو پیړیو ستر فیلسوفان ریښتیا هم ستر اشخاص ول، او لکه نن چی موږ د فلسفې په اړه نیک نظر لرو دوئ هم کار ورته کړی او سړی یې له آثارو ډیر څه یادولی شي.

د منځنیوپیړیو په فلسفه کی هم د لرغونی فلسفی غوندی دوه فیلسوفان له نورو مخکی دي. ددی دوه اشخاصو یو یې ددغه دوری په لومړیو او دوهم یې په اواخرو کی ژوند کړی. لومړی یې قدیس آګوسټین وو چی په ۳۵۴ میلادي کې په شمالي افریقا کی پیدا شوی وو، او که څه هم په خپل ژوند کی یې ډیر سفرونه وکړل خو بیرته په ۴۳۰میلادي په خپل ټاټوبي کی ومړ. دوه کتابونه یې د ټولو فیلسوفانو په تصدیق د نړۍ له سترو کتابونو دي چی یو یې (اعترافات) او دوهم یې (دخدای ښار) نومیږي. دوهم شخصیت هم د مقام له نظره ترده کم نه دی یعنی توماس آکویناس، دی په ۱۲۲۵میلادي کی په ایټالیا کی پیدا شو او په ۱۲۷۴م کی وفات شو، د اکویناس فلسفه له فني اړخه تر آګوسټین پخه ده، او مشهور آثار یې د شاګردانو لپاره دوه مجموعی دي: یوه مجموعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د کافرانو په رد چې (د کاتولیک مذهب حقانیت) په نامه ده او دوهمه مجموعه یې د کلام د علم په نامه.

د آګسټین له مرګه او د روم د امپراتورۍ له سقوطه وروسته هغه دوره شروع شوه چې نن ورځ ورته توره دوره ویېل کیږي. له دوئ وروسته همدومره باسوادان او فاضلان پاتی ول چې د مشرکو اقوامو د تجاوز په سلسله کی خپله ټولنه محفوظه وساتي په دغسی وضعیت کی پوهانو او لوستو صرف حفاظتي او ساتونکی جنبه درلودله، او تر مودو مودو پورې هیڅ علمي مهم اثر منځته رانغی.

د آګسټین او آنسلم ترمنځ په اووه سوه کلنه موده کی یوازی یو فیلسوف پیدا شو او هغه جان سکاټلنډي وو چې په نهمه میلادي پیړۍ کی یې ژوند کاوو خو کله چې په یوولسمه میلادي پیړۍ کی آنسلم ته رسیږو نو د متفکرانو د یوی مهمی سلسلې شاهدان یو چې په تیزۍ سره د یو بل ځایناستي کیږي، لکه په دولسمه پیړۍ کی آبلار، راجربیکن، په دیارلسمه پیړۍ کی توماس آکویناس او بیا ډانزسکوټوس، ویلیم آکمی. چې له ظهور سره یې ورو ورو منځنۍ پیړۍ پای ته ورسیدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیکارټ

معمولاً د نوی فلسفې اصطلاح په پوهنتونونو کی کارول کیږي، له قدیمي فلسفې او منځنیو پیړیو له فلسفې ددی فلسفې بېلوالی عبارت دی له: ددین د اصلاح له وخته شروع فلسفه تر نن ورځې پوری. څوک چی عموماً د جدیدی فلسفی بنسټ اېښودونکی دی هغه ډیکارټ دی، نو په روښانه عبارت، د د جدیدی فلسفې اصطلاح یعنی له ډیکارټه وروسته فلسفه.

ډیکارټ په ۱۵۹۶ کی په فرانسه کی نړۍ ته راغی او فوق العاده ښه تحصیلات یې وکړل، خو د یو ځانګړي او مستقل فکر خاوند کس هم وو، تر اوسه یې درس وایه چی متوجې شو هغه مشران چی خبری یې حجت حسابیږي غالباً غلط استدلال کوي، په ځوانۍ کی نظام ته ننوت او د اروپا مختلفو نقاطو ته یې سفرونه وکړل، لېکن هیڅکله جبهې ته نه ولاړ، ډیر زر یې دی خبری ته پام شو چی د ژوند صحنه هم د کایناتو د کتاب غوندی له تضاد او تناقض نه سرشاره ده، او دا مسئله یې تر توجه لاندی ونیوله چی آیا لار شته چی انسانان وکولی شي له هغی لاری په یو څه شي یقین پیدا کړي. او که شته نو دا لار څه رقم ده. له دی وروسته ډیکارټ له سفره لاس واخیست او په هالنډ کی چی فکري حیات هلته تر بل هرځایه آزاد وو ګوښه نشین شو. او تر شلو کلونو یانی له ۱٦۲۹ نه تر ۱٦۴۹ پوری یې په ریاضیاتو او فلسفه باندی آثار ولیکل چی په عمق او اصالت کی یې ساری نه درلود، او همدا راز یې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

علومو هم ډیر تحقیقات وکړل، فلسفه او علوم تر دغه وخته جدا نه بلل کېدل او تر اتلسمې پیړۍ پورې ناتفکیک شوي پاتې شول. په ریاضیاتو کی د تحلیلي هندسی مشهوره څانگه د ډیکارټ ابداع وه.

د ډیکارټ مشهور آثار دوه دي چی یو یې (دعقل په لاره) او دوهم یې (په فلسفه اولی کی تأملات) نومیږي. لومړی اثر یې په ۱٦۳۷ کی خپور شو او دوهم یې په ۱٦۴۲ کی.

ډیکارټ هیڅکله واده ونکړ خو نامشروع لور یې لرله چی په پینځه کلنۍ کی مړه شوه او مرگ یې دده لپاره ستره عاطفي ضربه وه، هغه تل ډیر لوکس لباس اغوست او ښودله یې چی د پوځ افسر دی خو تل یې د ننگیالیو خلکو په نسبت د پوهانو مجلس ته ترجیح ورکوله، خو په هغه کلونو کی چی د اخلاقو د فلسفې په لیکلو بوخت وو له چاسره یې ناسته پاسته نه لرله او منزوي ژوند یې کاوو، په دري پنځوس کلنۍ کی یې د ملکې کریستینا په غوښتنه چی دی پرې راضي نه وو سټکهولم ته لاړ څو ملکې ته د فلسفې درس ورکړي خدا مرگونی خطایي وه ډیکارټ په ژمي کی په ذات الریه مبتلا شو او یو کال وروسته په ۱٦۵۰م کی ومړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپینوزا او لایب نیټس

له ډیرو مودو رسم داسی وو چی د غرب فلسفه د اولسمې او او اتلسمې پیړیو په جریان کی په دوه مخالفو مکتبونو تقسیم کړي، د تجربې د اصالت مکتب په انګلستان کی او د عقل د اصالت مکتب په ټوله اروپا کی. لاک، بارکلي او هیوم یې لوی تجربیان پیژندل او ډیکارټ، سپینوزا او لایب نیټس یې لوی عقلیان. ددوئ ترمنځه د ډیرو مسایلو ترمنځ مهمه اختلافي مسئله دا وه چی بشر له ذهن، او محض عقل نه په استفاده په دی توانیږي چی د کایناتو شناخت وکړی شي خو تجربیان بیا له دی خبری منکر ول، او ټینګار یې کاوو چی تجربه د هر هغه څه لپاره چی واقعاً وجود لري له ضروري عناصرو څخه ده، نو ضرور ده چی هر شناخت په یو نه یو قسم له تجربې منشأ واخلي. بلاخره دغه دوه مخالف مکتبونه د اتلسمې پیړۍ په اواخرو کی د ایمانویل کانت په فلسفه کی سره یوځای شول.

په دی بحث کی غواړو چی په سپینوزا او لایب نیټس وغږیږو چی له ډیکارټ وروسته ستر عقلي فیلسوفان ول، د وخت له نظره سپینوزا له لایب نیټس نه لږ مخکی وو، او په ۱۶۳۲م کی په امسټرډام کی نړۍ ته راغی، کورنۍ یې د پرتګال د یهودانو له نسله وه، چی وروسته د اسپانیا د عقایدو د تفتیش په دوره کی د دیني آزادۍ په لټه هالینډ ته راغلي ول، سپینوزا سره له دی چی په یهودي کورنۍ کی پیدا شوی او پالل شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو خو له ديني رواج پرستۍ نه يې بغاوت وکړ، او په څليريشت کلنۍ کی يهودي مراجعو تکفير کړ، خو له نيکه مرغه هم د خوی او اخلاقو او هم د وضعيت او احوال په وجه دی خپله تنهايئ ته متمايل وو او ددی لپاره چی کار ته ورسيږي انزوا يې اختيار کړه، او حتی د هايډلبرګ پوهنتون لخوا يې د استادۍ پيشنهاد هم رد کړ او د خپلو عينکو، مايکروسکوپ او ټيليسکوپ لپاره د عدسيو په تراشلو بوخت شو. او همدغه هره ورځ له شيشی سره سروکار د سږو په مرض اخته کړ چی بيا په څلورڅلويښت کلنۍ کی د همدغه تکليف له امله ومړ. د ټولو په تصديق د سپينوزا شهکار اثر اخلاق نوميږي چی په سراسر فلسفه بحث کوي او په ۱٦۷۷م کال يانی دده د مرګ په کال دده له مرګه وروسته نشر شو. ددی کتاب يوه جالبه ځانګړنه داده چی مستقيماً د اقليدس د هندسې په سبک ليکل شوی دی، يانی له څو متعارفي او مفهومي لومړنيو اصولو پيليږي او د قياسی منطق له لاری د قضيو د پرلپسی اثبات جريان شماره ګذاري کوي او همداسی د ټولی عالم هستۍ نقشه تشکيلوي. دا کتاب غالباً د فلسفي نظام تر ټولو ستره نمونه ده چی مقصد يې د ټولو مسايلو روښانتيا ده.

د سپينوزا له مرګه يو کال مخکی دده او لايب نيټس يانی زموږ د بحث دوهم فيلسوف ترمنځه د ملاقاتونو سلسله شروع شوی وه، چی ددوه سترو فيلسوفانو د مخامخ ملاقاتونو نادره سلسله يې بللی شو. لايب نيټس د سپينوزا بلکل بالعکس شخصيت درلود، درباري، ديپلومات او هميشه په سفر کی وو په ډيرو هيوادونو کی يې افتخارات ګټلي وو او له دی مخکی هم په فرهنګي اړخ کی يو لوی کس شميرل کيده چی په متعددو علومو باندی حاکم وو. جنبشي انرژي (سينټيک) ده وضع کړی وه، بی له دی چی خبر شي نيوټن هم په دی کار لاس پوری کړی، د جامع او فاضل حساب (انټيګرل

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ډیفرینسیل) ابداع یې وکړه او په دی باب یې لیکنی تر نیوټن مخکی خپری شوی او موږ یې تر نن ورځې له نظریاتو استفاده کوو، له دی پرته لایب نیټس یو لوی فیلسوف وو.

لایب نیټس په ۱٦۴٦م کال په لایپزیک کی نړۍ ته راغی او په هانوور کی ومړ. د تحصیل په موده کی یې داسی استعداد او هوښ له ځانه وښود چې به یویشت کلنۍ کی د پوهنتون د استادۍ پېشنهاد ورته وشو خو ده هم د سپینوزا غوندی دا پیشنهاد رد کړ، خو یوازی د رد دلایل سره بیل وو ځکه لایب نیټس غوښتل چی نړیوال شي، ډیر عمر یې د هانوور د دوکانو په خدمت کی تیر کړ او یو له همدغه دوکانو وو چی وروسته بیا د لومړي جورج په نامه د انګلستان پاچا شو. لایب نیټس هر هغه کار چی یو سړي فکر کاوو چی باید شوی وای کاوو، په همدی وجه یې خپل فلسفي آثار په فارغ وخت کی لیکل. لیکنې یی ډیری دي خو لیکنی یې د لنډو مقالو په شکل لیکل شوي دي تقریباً هیڅ یو اثر یې دده په ژوند نه دی نشر شوی. په دی سربیره یې له ډول ډول خلکو سره په مختلفو هیوادونو کی مکاتبه کوله هم ددغه مکاتباتو حجم او هم یې محتوا له فلسفي اړخه د توجه وړ ده. دده له غښتلو آثارو یې (مونادولوژي) او (په مابعدلطبیعه بحث) دی، یو بل مهم کتاب هم لري چی (د انساني فهم په باره کی نوي تحقیقات) نومیږي او تقریباً نکته په نکته یې پکی له خپل همعصر مخالف فیلسوف جان لاک سره بحث پکی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جان لاک او بیرکلي

نړۍ چې تراوسه کوم پرنفوذه فیلسوفان لیدلي دي په هغوئ کې یو هم جان لاک انګلیس (متولد ۱۶۳۲م) دی، عموماً عقیده داده چې د لیبرال دیموکراسۍ او د عصري تجربوي فلسفې بنیاد ده ایښې دی. لاک تجربه اصل بللی دی او فکر کوي چې زموږ برداشتونه اصلاً ممکن نه دي چې د تجربې له پولو کامل تیر شي او زموږ په تصوراتو کې ځای شي. ډیرو زیاتو فیلسوفانو له لاک نه وروسته هم دا اعتقاد په مختلفو شکلونو منلی دی، او په نړۍ کې خو انګلیسي ژبي هیڅکله نه دي توانیدلي چې تر اوږدې مودی ددی فکر له تسلط نه ووځي. د تجربوي فلسفې خیره تر دی حده روښانه وه چې تراوسه د ډیرو خلکو په ذهن کې واضحه، بدیهي او د شعور په حکم کی عادي ده، او کله خو به چې پخپله د لاک په خوله بیانېدله نو به یې نتایج بیخي انقلابي ول، که به په فلسفه کې وو، که به په طبیعي علومو کې او که به په سیاست کې وو د لاک د ویناوو یوه برخه به همیشه دا وه چې (په ړندو سترګو هیڅکله د چا د عرف او عاداتو پیروي مه کوئ، حقایق په نظر کې ونیسئ او خپله فکر پرې وکړئ). دا فکر د سیاست په نړۍ کې خپله یو انقلابي حیثیت لري، په فرانسه کې یې د وولټر او د دایرة المعارف د ملګرو په اذهانو بیخي ژور تاثیر وکړ د فرانسی له انقلابه مخکی یې د یو مسلط عامل په توګه فکرونه تنظیم کړل. د امریکې د بنیادګزارانو به مسلسل لاک مدنظر وو او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي قانون د تدوین په وخت یې د قوانین د لاک د نظریاتو په سیوري کی جوړ کړل چی د استقلال اعلامیه یې د تاثیر بهتره بېلگه ده.

لاک د ویسټ مینسټر په مدرسه کی (چی په هغه وخت کی احتمالاً په ټول انگلستان کی بهترینه مدرسه وه) او د اکسفورډ په کرایسټ چرچ کالج کی درس ولوست، او په همدی ځای کی یې تر پینځه دیرش کلنی پوری تدریس ورکړ. همداراز یې د طبابت صلاحیت او جواز ترلاسه کړ او له پوهنتوني ژوند وروسته سیاست او طبي تحقیقاتو ته ننووت (کله چی ژوندی وو نو اکثراً به د ډاکټرلاک په نامه هم یادېده)، په هغه اړودوړ کی چی انگلیسانو (سرلوړی انقلاب) باله لاک مجبور شو چی د ځان د ساتنې لپاره هالنډ ته پنا یوسي او یو له هغو لومړنیو انگلیسانو وو چی په ویلیم اورنج پسی د سټوراټ سلسلې د پرځولو لپاره انگلستان ته ستون شو. له دی مخکی کلونه کلونه د خپلې لیکنی (د انساني فهم باره کی تحقیق) په تکمیل بوخت وو چی په فلسفه کی یو شهکار بلل کیږي. دا لیکنه په ۱٦۸۹م کی کله چی لاک اوه پنځوس کلن وو نشر شوه، خو په پښتی یې ۱٦۹۰م لیکلي دي نو شاید د همدی اشتباه له امله یې د نشر کال دا ښودل کیږي. له دی وروسته یې هم تر ۱٦۹۳م پوری څو کتابونه ولیکل. لاک دوه اویا کاله عمر وکړ او نور څه یې هم ولیکل او نړدی ټولی لیکنی یې د پینځو کلونو په دوران کی خپری شوی.

له لاک وروسته بل انگریزفیلسوف چی نړیوال شهرت لري جورج بیرکلي دی، بیرکلي ډیر ځایونه له لاک سره غبرگون هم ښودلی خو له دی سره سره بهتره ده چی په دواړو یوځای بحث وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیرکلي په ۱٦٨٥م کال په ایرلېنډ کی پیدا شو، او د ډوبلین ښار په ترینایټي کالج کی يې درس ولوست، او ټول آثار يې چی په فلسفه کی يې نن ورځ د شهرت مایه ده د عمر د شل او دیرش کلنی ترمنځ نشر ته وسپارل لکه (د بینایئ جدیده نظریه) او (دانساني معرفت اصول). ځینی نور آثار يې ددی مستحق دي چی لاښه وپېژندل شي، خو هغه آثار چی دده د شهرت لامل شوي دي همدغه دي چی پورته مو ذکر کړل. بیرکلي په ۱۷۳۴م کی د مذهبي پېشوا مقام ته ورسېد او تر نن ورځې پوری غالباً د همدغه لقب یادیږي. د ژوند ډیره برخه يې به ټولنیزو فعالیتونو او یوه عمده برخه يې په نوی نړۍ (یانی امریکا) کی تیره شوه. د ییل په پوهنتون کی یو کالج هم دده په نامه دی او په کلیفورنیا کی د بیرکلي ښار هم دده په نامه نومول شوی، بیرکلي په ۱۷۵۳م کی ومړ او جسد يې د اکسفورډ په کریسټ چرچ کالج کی دفن شو کوم چی مخکی د لاک کالج وو او زوی يې هم دغلته تحصیل کاوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیوېډ هیوم

هغه ستر فیلسوف چی خپل ټول آثار يې په انګلیسي لیکلي خو دی انګلیس نه وو بلکی سکاټلنډی وو ډیوېډ هیوم نومیږي، په کال ۱۷۱۱م په ایډینبرو کی نړۍ ته راغی. هیوم د خپل کار بهترین آثار هغه وخت ولیکل چی کله دی ځوان وو، په اتلس کلنی کی یو ډول عقلي مکاشفې لاس ورکړ او اته کاله يې له دی وروسته د یو غټ او انقلابي کتاب (د انساني طبیعت په باب رساله) باندی مصرف کړل، خو له ډیر سست او کمزوري غبرګون سره مخ شو لکه چی دی پخپله وايي (له چاپخانی مړی پیدا شوی وو)، هیوم د دیرش او څلویښت کلنی په عمر کی یو ځل بیا کوشش وکړ چی تیر جبران کړي او خپل یاد کتاب په نوي شوق په نسبتاً کوچنیو دوه جلدونو کی بیا خپاره کړل چی یو يې (دانساني فهم باره کی تحقیق) او بل يې (داخلاقو د بنسټ په باب تحقیق) نومېدل خو دا ځل يې هم د تیر کتاب په څیر یخ استقبال وشو او نور نو ظاهراً هیوم فلسفې ته شا کړه. د عمر د څلویښت او پنځوس کلونو په منځ کی يې د بریتانیې د تاریخ په باب کتاب ولیکه چی تقریباً تر یونیم سل کلونو پوری په خلکو کی محبوب وو او د تاریخ د استناد په توګه به تاریخپوهانو ګټه تری اخیسته، او په همدی وجه يې نن ورځ کله کله خلک د مؤرخ په لقب هم یادوي، د خپل حیات په موده کی يې د یو اقتصاددان په توګه هم په خلکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې تاثیر درلود او کله چې د کرنسۍ خبره راپورته شوه نو د هیوم نظریات پکې یوځل بیا مرکزي رول ولوباوو، همدا راز د دولتي امورو په برخه کې یې هم کافي پوهه لرله، د انګلستان او اتریش په جګړه کې یې د لوړپوړي افسر په دنده خدمت هم کړی، یوه موده یې په پاریس کې د برطانیې د سفیر او وروسته بیا د بهرنیو چارو وزارت مرستیال شو.

هیوم مختلفو محافلو ته تګ راتګ درلود، او هر چېرته د خپلې خوشطبیعتۍ او نبوغ په وجه محبوب وو، د دوستۍ لپاره یې داسې کمسارۍ استعداد درلود چې کولی یې شول د فرانسوي همعصره فیلسوف ژان ژاک روسو ملګری هم شي، حتی یو وخت خو روسو غوښتل چې د هیوم د شتون په وجه په انګلستان کې ژوند وکړي، په فرانسه کې هیوم په (le Bon David) مهربان ډیویډ مشهور وو، او په پلرني ښار ادینبورو کې خو دده د اوسېدنې واټ د پاک ډیوډ په واټ مشهور وو. داسې القابو ته په پام سره شاید دا د روزګار یوه لوبه وه خو هیوم به د خپل وروستي فلسفي شهکار په لیکلو بوخت وو یعنې په فطري دین باندې ژور او ټومبونکی نقد کول غوښتل چې له مرګ مخکې یې په اړه څوک نه پوهیدل. هیوم په کال ۱۷۷۶م کې ومړ، او کتاب یې (د طبیعي دین په اړه څو خبرې اترې) چې د ځینو په نظر دده بهترین کار وو په ۱۷۷۹م کې چاپ شو.

هیوم ډېر جذاب او زړه راښکونکی شخصیت لري او همدا راز باید دی په ادینبورو کې د اتلسمې پیړۍ د هغه فکري او عقلي خوځښت عامل هم وبولو چې اوس یې موږ د (دسکاټلنډ د روښنفکرۍ غورځنګ) په نامه پیژنو، هغه نهضت چې په ترتیب سره یې ستر فیلسوفان ستر اقتصادپوهان ستر انګلیس ژوندلیکونکي، ډیویډهیوم، ایډم

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمیت او جیمز بازول راوټوکول. دغه دریواړو کسانو یوبل پېژندل، ایډم سمیت خو د هیوم یو له صمیمي دوستانو څخه وو چې ډېر سخت د هغه ترتاثیر لاندې وو، بازول غوښتل چې د هیوم ژوندلیک ولیکي خو افسوس چې هیڅکله په دې کار بریالی نه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کانټ

ایمانویل کانټ هغه کس وو چې فیلسوفان یې یو داسې شخص بولي چې د لرغوني یونان له وخته تر نن ورځې پورې یې سیال نه دی پیدا شوی، کانټ په ۱۷۲۴م کال په ګونیګسبرګ کې وزیږید او همالته تر نژدې اتیاکلنۍ پورې واوسېد او په۱۸۰۴م کې ومړ، دده باره کې ډیرې خبرې کیږي لکه چې وایي کانټ هیڅکله له کونیګسبرګه بیرون نه ووت او د عمر تر وروستۍ شېبې پورې یې له خپل ټاټوبي بهر پښه کینښوده، همدا راز وایي چې دی د خپل ورځني ژوند د تقسیم اوقات سخت پابند وو چې د کونیګسبرګ خلکو په اسانۍ کولی شول ساعتونه یې د عبور په وخت د خپل کور له پنجرو نه وشمېري. کانټ هیڅکله واده ونکړ او ژوند یې ظاهراً بلکل آرام او بې حادثې تیرېده. خو هیڅکله هغه وچې لرګی هم نه وو چې پورته مو تشریح کړه، یانې نسبت نورو خلکو ته نیکخویه، نیک لباسه، په محاوره کې درونډ او نکته سنج وو. په کونیګسبرګ پوهنتون کې چې له دیرش کاله زیات یې هلته استادي لرله د تدریس په وخت یې ښکلې بیان درلود او په درسونو کې یې لاس ډیر خلاص وو.

حیرانوونکې ده چې کانټ لومړنی سترمعاصر فیلسوف وو چې په پوهنتون کې یې تدریس کاوو، ډیکارټ، سپینوزا، لایب نیټس، جان لاک، بیرکلي او هیوم هیڅ یو د فلسفې درس نه ورکاوو، حتی تر یوې بلې پیړۍ یانې تر نولسمې پیړۍ پورې هم همدا دستور وو، یوازې بارز شخص هیګل له دې مستثنی وو خو شوپنهاور،

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارکیګور، کارل مارکس، جان سټوارټ میل او نیچه هیڅ یو پوهنتوني فیلسوف نه وو. نیچه خو حتی پوهنتون خوښی کړ څو فیلسوف شي، په جدید عصر کی، کله چې نولسمې پیړۍ ته رسیږو وینو چی تقریباً ټول ستر فلاسفه پوهنتونیان دي، دا بیله خبره ده چې وویلی شي چی آیا د فلسفې مسلکي کېدو لپاره همدا طرز ښه دی که نه. یادا چی له دی لاری تیرېدل نشته.

بیرته ورګرځو د پوهنتون یو ستر او لومړني استاد ته، د کانت د ځوانۍ او د ژوند د منځنیو وختونو لیکنو هغه ته ډیر شهرت ورکړ، خو نن ورځ دده هیڅ اثر پرته له ډیرو کمو کسانو لوستونکي نه لري، دده ځینی لیکنی وی چی اووه پنځوس وروسته یې په تدریج نشر شوی او انتشار یې همداسی تر اویا کلنۍ وروسته هم ادامه درلوده. دا وخت دی یو ډیر عجیب کار وکړ او هغه دا چی د عمر په وروستۍ موده یانی زړښت کی یې یو کتاب ولیکه چی د ټولو په تصدیق د کانت شهکار د هغه همدا کتاب دی چی (په محض عقل نقد) نومیږي، چی په ۱۷۸۱م کی چاپ شو او په لومړي سر کی څوک ښه پری پوه نه شو، په دی وجه کانت دوه کاله وروسته ددغه کتاب محوري مباحث په یو کوچني جدا جلد کی چی (سریزه) یا تمهیدات نومیده چاپ کړه، او څه موده وروسته یې بیا په تدریج سره په نورو کتابونو کی د خپل شهکار مباحث تشریح کړل. همدا راز یې یو بل کتاب (دمابعدالطبیعه اخلاقو بنیاد) هم ولیکه چی په ۱۷۸۵م کی نشر شو او له هغه وخته تر نن ورځې پوری په اخلاقي فلسفه لوی تاثیر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیګل او مارکس

د هیګل غوندی کم فیلسوفان به وي چی په واضحه یې د نړۍ مخ بدل کړی دی، هم خپله یې د المان په نشنلیزم باندی تاثیر پریښی دی او هم یې غیرمستقیم د خپل مرید کارل مارکس (چی زموږ د عصر ډیر حکومتونه یې نوم د ځان د وصف په توګه کاروي) د مشهورو آثارو په مټ نړیوال خطوط په خپل ځان پسی راښکلي دي. نو که وغواړو چی په نړۍ د هیګل تاثیر ووینو نو خپل چاپیریال ته دی وګورو. هیګل د نړۍ د سیاسي حالاتو ترڅنګ په فلسفه هم همدومره سترتاثیر لري لکه چی وایي د فلسفې تاریخ له هیګل نه تر اوسه پوری، ممکنه ده چی دده د آثارو په مورد به رنګارنګ عکس العملونه وي.

ګیوریګ ویلیم فریدریش هیګل په ۱۷۷۰م کال په اشتوتګارت ښار کی نړۍ ته راغی او د عمر ډیره برخه یې په تدریس تیره کړه لومړی په هایډلبرګ او بیا په برلین کی د فلسفې استاد شو. هیګل فلسفی ته ډیر وروسته راغی خو کله چی په ۱۸۳۱م کی وفات شو نو په سراسر المان کی تکړه فلسفي وو، د څه مهم او پرنفوذه آثار یې (د ذهن پدیده، د منطق علم، د حق فلسفه، د تاریخ فلسفه).

د هیګل ځوتنه پیروان خپله هم مشهور شول خو ددی یو شهرت هم کارل مارکس ته نه رسیږي، مارکس په ۱۸۱۸م د المان په ټرایر ښار کی وزیږید، او په ځوانی کی هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت چی فلسفه یې لوستله د هیګل ډیر سخت تاثیر پری وشو، خو تر هغی سوسیالست وو چی ترڅو یې په پینځه ویشت کلنۍ کی فلسفه له المانه، سیاست له فرانسې او اقتصاد له انګلستانه ترلاسه کړ، او په خپلو کی یې مخلوط کړ او یو قوي نچوړ یې تری راوویست چی نن ورځ په مارکسیزم مشهور دی. په ۱۸۴۸م د یو پیسه دار کارخانوال په موافقه چی فریدریش انګلش نومیده یې د کمونست بیانیه ولیکله. شاید د عقایدو او افکارو په تاریخ کی بله هیڅ همکاري دومره د اهمیت وړ نه وي لکه د مارکس او انګلش چی ثابته شوه، ددی لپاره چی مارکس د لیکلو قابل وي انګلش د عمر د ډیری برخی معاش ورکاوو، مارکس د ژوند ډیروخت د ځینی سیاسي فعالیتونو په وجه له وطنه جدا تیر کړل، په یودیرش کلنۍ کی لندن ته لاړ او تر مرګه یانی تر ۱۸۸۳م پوری هملته پاتی شو، او قبر یې د های ګیټ په مقبره کی دی، اوږده کلونه یې په مطالعه او کار باندی د برتانیې په قرأت خانه کی تیرکړل او همدغلته وو چی شهکار یې (دسرمایې کتاب) ولیکه چی په ۱۸۶۷م کی نشر شو. مارکسیزم په خپله د فلسفې د منل شوی کلمې په مانا نه ده لیکن ښکاره ده چی د فلسفې عمده عنصر برخه پکی لري او دغه عنصر همیشه هیګل وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوپنهاور

ممکنه ده فکر وکړو چی هغه یوازینۍ رشته چی د ورځنۍ سلیقی له زیږیدلو هوسونو نه تابعیت نه کوي فلسفه ده، خو داسی نه ده، په فلسفه کی هم د بشر د نورو فعالیتونو غوندی ظاهراً هر نسل د تیر نسل په کړنو غبرگون ښیي چی په نتیجه کی یې هغه لیکوالان چی آثار یې ډیر لوستونکي لري له پامه لویږي او نوی څیری راځلیږي، ددی کار حاصل دا وي چی په هر معین وخت او سیمه کی یوڅه کسه د گوتو په شمار خلک مشهور شي او د مطالعی پام ورته ورگرځي او تیر مشهور خلک له پامه غورځي خو یو وخت بیاځل داسی راځي چی همغه هیرو شوو خلکو آثار د اړتیا له مخی خلک میدان ته راباسي او آثار یې بیا په اصطلاح بابیږي او دا پروسه همداسی روانه وي.

د هغو فلاسفه‌وو له منځه چی په دی سرنوشت اخته وو یو یې هم شوپنهاور دی چی د عمر ډیره برخه یانې د نولسمې پیړۍ لږ ډیر له پامه وغورځېد خو د همدغه پیړۍ په دوهمه نیمایي کی یوځل بیا د نومیالیو او پرنفوذه فلسفیانو مقام ته ورسېد. خو د شلمې پیړۍ په لومړیو کی بیا داسی کلک هیرشو چی د فلسفی د استادانو لپاره یې آثارو نور د مطالعی ارزښت نه درلود، خو دادی زموږ په عصر کې ددغه سترفیلسوف آثار بیا د توجه وړ گرځېدلي دي ددی علتونه ډیر دي خو موږ راځو بیرته خپلی اصلي خبری ته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرتورډ شوپنهاور په ۱۷۸۸م کی په ډینزیګ یا اوسني ګوډینسک کی زیږیدلی، کورنۍ یې څونسله مسلسل د هغو پیسه دارو تجارانو له جملی نه وه چی په هانزای مشهور ول. شوپنهاور هم د نړیوال تجارت مسیر ته د داخلېدو لپاره روزل شوی وو نه د علمي او تحقیقاتي ژوند لپاره. خو ده له کورنیز تجارت سره مینه نه درلوده او په ډیر ټینګار پوهنتون ته لاړ او باقي عمر یې د هغه بودیجی په مټ چی لرله یې په مستقلو مطالعاتو او لیکلو تیر کړ. دده د ډاکټری تیزیس هم نن ورځ د یو کلاسیک اثر په توګه ارزښت لري، شوپنهاور تراوسه دوه یا درویشت کلن وو چی هوډ یې وکړ څو شهکار (نړۍ د ارادی او نمایش غوندی) ولیکي. دا لیکنه په ۱۸۱۸م هغه وخت چی ده پښنه دیرش کلنۍ ته کېښوده منتشر شو، له دی وروسته تر دوه اویا کلنۍ پوری شوپنهاور پریمانه آثار نشر کړي دي، همدا راز یې د مقالو مجموعه چی تفننات او متممات نومیږي او دوه نور کوچني د اخلاقو کتابونه چی د اخلاقو اساس او د ازادۍ اراده نومیږي هم خپاره شول، یو بل کوچنی کتاب هم لري چی دطبیعت اراده نومیږي، په دغه کتاب کې یې غوښتل وښیي چی جدید علمي اکتشافات دده د فکر زیږنده ده، خو دده په لیکنو کی تر ټولو مهم تحریر چی وو هغه (نړۍ د ارادی او نمایش غوندی) اثر دوهم ځل چاپ وو چی د لومړي اثر دوه برابره حجم یې درلود او په ۱۸۴۴م کی منتشر شو.

شوپنهاور د څو ځانګړنو له امله جالب وو، آثار یې بلافاصله د کانت له آثارو وروسته راځي، او د غربي فلسفې په اصل جریان کی خاص ځای لري. له هندو او بودایي آیین نه ډیره ښه اطلاع لري او یواځینی غربي فیلسوف دی چی د شرقیانو او غربیانو د افکارو ترمنځ مهمو او پرمعنا مشابهتونو ته اشاره کوي، له دی هاخوا، دی لومړنی ستر غربي عالم دی چی په ښکاره او صراحت سره د خدای له وجود نه انکار کوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

له شوپنهاور پرته هیڅ بل ستر فیلسوف د هستۍ په نظام کی هنر ته دومره ستر مقام نه اختصاصوي په همدی وجه د نورو ټولو فیلسوفانو په نسبت په جدید عصر کی د هنرمندانو ترمنځ دی ډیر محبوبیت لري، خپله د الماني نثر له بهترینو استادانو څخه دی خو باید ووایو چی د شوپنهاور فلسفه، نثر او نور آثار دومره عمیق دي چی په ډیره مشکله سړی کولی شي ژورو ته یې ورسیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیچه

هر فهرست چې د نولسمې پیړۍ د فلسفې له حوزې دباندې تاثیرلرونکیو فیلسوفانو نومونه ذکر کوي باید د هیګل، مارکس، شوپنهاور او نیچه له نومونو خالي نه وي، په اروپا کې له انګلستان نه په استثنی سره نیچه په فلاسفه‌وو هم بیحده تاثیر درلود، لېکن تر څه موده مخکې پورې یې له انګلیسانو یوازې عناد او بدګماني لیدلې ده خو په نوره نړۍ کې داسې احساسیږي چې د نیچه آثار یوه خاصه توجه حاصلوي لګیا ده، او تازه وینو چې د ژبې د تحلیل اهل فلاسفه یې د آثارو کتلو ته متوجې شوي دي. البته نیچه په ادیبانو همېشه ژور تاثیر لرلی دی چې په هغې جملې کې د انګلیسي ژبې مشهور لیکوالان لکه برناردشو، انګلیسي شاعر ویلیم بیټلرییټز او مشهور شاعر او رومان لیکونکی ډي ایچ لاورینس هم راځي. نیچه په نثر کې هم ښه وو او د نړۍ په ډیرو ژبو یې نثر ژباړل شوی دی.

فریدریش نیچه په ۱۸۴۴م کال د المان په ساکسوني ایالت کې نړۍ ته راغی، په پوهنتون کې د یونان او لاتین د ژبې او معارف په پوهه کې فوق العاده وځلېد، او تر اوسه ترڅوویشت کلنۍ نه وو رسېدلی چې د پوهنتون د استادۍ څوکۍ ته ورسېد هغه څه چې په هغه زمانه کې بیساری وو. خو وروسته یې تدریس او پوهنتون ته شا کړه یوازیتوب یې غوره کړ او فیلسوف شو. شپاړس کاله یې لیکل وکړل او ډیرې لیکنې یې کوچني کتابونه دي یا مقالې او ویناوې دي. پېژندل شوي کتابونه یې (انسان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

تراژیدي، انساني خاکه، له نیک او بد هاخوا) او د اخلاقو نسب دي. او تقریباً مشهور کتاب یې زرتشت دی، دی په لومړي سر کی د شوپنهاور او واګنر له نظریاتو ډېر اغیزمن وو. خو وروسته یې له دواړو زړه تور شو او داسی حد ته ورسېد چی بعضې مشهورې جدلنامې یې د واګنر خلاف ولیکلی.

نیچه د ژوند د خلاقیت د دورې له څلورو کلونو زیات د فکري وحدت په هیڅ دستګاه رامنځته کولو ونه توانېد، خو وروسته ورو ورو په دی فکر کی شو چی باید د خبرو ټول عمده موضوعات یې باید په یو جامع اثر کی سره راټول کړي، لومړی یې غوښتل چی ددغه اثر نوم (قدرت ته معطوفه اراده) او بیا یې (د ارزښتونو پلټنه) نوم ورته غوره کړ، خو خبره داوه چی نیچه همېشه رنځور وو، مګر د ۱۸۸۹م په جنوري کې په ټولییزه توګه د سیفیلیس د دریمې دوری رواني ناروغۍ په پایله کی له پښو ولوېد، او له همغه وخته ترمرګه پوری یانی ۱۹۰۰م پوری بیچاره او ناتوانه د جنون په پنجو کې پروت وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوسرل او هایډګر

یو له هغو فیلسوفانو چی د شلمې پیړۍ په لومړیو کی یې فعالیت کاوو او همیت یې په مراتبو له هغی ډیر دی چی له فلسفې خارج حوزه کی یې لري، دا شخص د ایډمنډ هوسرل په نوم یو جرمنی دی، چی په ۱۸۵۹م کی پیدا او په ۱۹۳۸م کی مړ شو، د یو جامع تصدیق په بنا د هوسرل شهکار هغه اثر دی چی منطقي تحقیقات نومېږي. دا اثر په دوه جلده کی په ۱۹۰۰م او ۱۹۰۱م کی نشر شو، بله لیکنه یې د تصوراتو په نامه دی چی له لومړي اثره دولس کاله وروسته چاپ شو. هوسرل د خپل ځانګړي بحث له مخی په فلسفه کی د آګاهۍ د منظم تحلیل په خاطر یو نوی مکتب پرانیست چی په معاصره فلسفه کی یې پدیده پیژندنه بولي. په دی اصطلاح کې د هر هغه څه تحلیل راځي چی په مستقیمه تجربه پوری اړه لري نه مادي اشیاء. خو په دی کی ډیر جنجالي موارد هم شته، ځکه دا اصطلاح یوازی د شخص په افکارو دردونو عواطفو او خاطراتو نه بلکی په موسیقۍ ریاضیاتو او ډیرو نورو شیانو باندی هم اطلاقیږي.

د هوسرل له پیروانانو یو هم مارټین هایډګر دی، مارټین په ۱۹۲۷م کال د وخت او هستۍ په نامه یو کتاب نشر کړ چی هوسرل ته یې اهداء کړی وو او په دغه لیکنی سره یې مستقله لاره مخکی ونیوله، د هایډګر وخت او هستي کتاب په شلمه پیړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

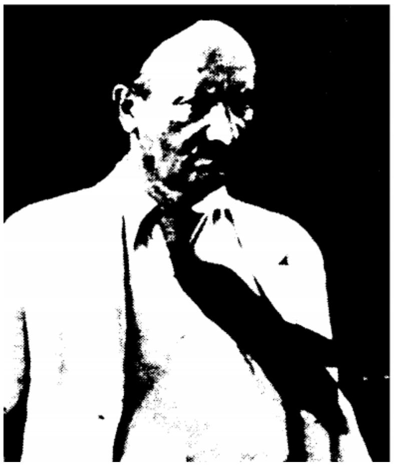

کی د اصالت وجود فلسفې یا اګزیټینشلیزم سرچینه شوه. په شپږاتیاکلنۍ کی مړ شو خو د عمر په دغه اوږده برخه کی یې له یاد کتاب پرته نور ډیر کتابونه هم ولیکل خو شهکار یې همدا وخت او هستي وه. له هایډګر نه مخکی هم اګزیټینشلیزم شهرت درلود بلخصوص ژان پل سارتر بحث پری درلودلی حتی د سارتر مهم فلسفي کتاب هستي او نیستي هم دا مسئله تر یو اوږده بحث لاندی نیولی ده خو مسلم استاد یې هایډګر وو او داسی عقیده شته چی سارتر دی له هایډګر نه د تاثیر څه بوی اخیستی وي. نو دلته په فلسفه کی له یو روښانه او مشخص تحول سره مخ کیږو چی له هوسرل نه هایډګر ته رسیږي او له هایډګر نه سارتر ته.

دلته اړینه ده چی له یو بل شخص نه هم یادونه وکړو او هغه موریس مولو پونټي وو، چی به ۱۹۴۵م کی یې د حسي ادراک پیژندنی په نامه مهم کتاب خپور کړی وو، سارتر او مولو پونټي یو وخت صمیمي دوستان ول او په شریکه یې یوه مجله هم تأسیس کړی وه، چی مسئولیت یې مولوپونټي ته ورپه غاړه وو، خو عمر یې جفا ورسره وکړه او په دري پنځوس کلنۍ کی مړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصالت عمل فلسفه (امریکایي پیروان)

په فلسفه کی هم د نورو ډیرو زمینو غوندی د انګلیسي ژبې د فعالیت مرکز متحده ایالات دي نه برتانیه. لېکن دا تازه خبره نه ده او د امریکی فلسفه له سل کاله مخکی وخته تر نن پوری نړیوال اهمیت لري، څنګه چی برټراندراسل یې په خپل ژوندلیک کی وایي چی د نولسمې پیړی په اواخرو او د شلمی پیړۍ په لومړیو کی د هارورډ د فلسفې له مکتبه بل بهتر ځای نه پیدا کیږي، د امریکا د فلسفې ترټولو برجسته نمایندګان دری نفره ول چی له هغه وخته تر نن پوری هماغسی پایداره پاتی دي. یو له دوئ نه سي ایس پیرس دوهم یې ویلیم جیمز او دریم یې جان دیویي دی. کله دوئ ته د یو کلي عنوان لاندی د اصالت عمل مکتب امریکایي پیروان وایي، خو حقیقت دادی چی ددی دریواړو ترمنځ له هغی تفاوت ډیر دی چی ددغه نامه له عنوان راوځي.

پیرس په هارورډ کی د ریاضۍ د یواستاد زوی وو او په ۱۸۳۹م کال نړۍ ته راغی، او له لومړي سره یې په ریاضیاتو او علومو کی تربیه شوی وه، او د فیزیک له لاری به یې ګټه ترلاسه کوله یوازی په فراغت کی به یې فلسفی ته وخت ورکاوو خو تر اته څلویښت کلنۍ پوری یې بیا ټول وخت فلسفې ته ورکړ او له نورو علمي مشاغلو څنګ ته شو، په تأسف سره باید ووایو چی ددی کار په نتیجه کی کله چی په څلوراویا کلنۍ کی مړ کېده نو ډیر د فقر او غربت ژوند یې درلود. هغه هیڅکله په خپل عمر کتاب ونه لیکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټولی لیکنی یې ترمرګ وروسته په هغه مجموعه کی چاپ شوی چی د مقالاتو مجموعه نوم یې درلود. خو لا تر نن ورځی یې داسی لیکنی شته چی چاپ شوي نه دي.

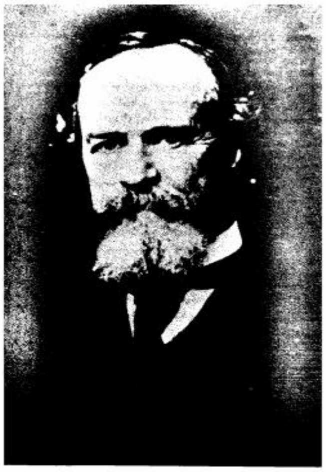

ویلیم جیمز تقریباً چی د پیرس همزولی وو. په ۱۸۴۲م کی نړۍ ته راغی د هغه غوندی یې په هارورډ کی تحصیل وکړ او له طب نه خلاص شو، لومړی یې په هماغه پوهنتون کی د اناټومۍ او فیزیولوژۍ درس ورکاوو بیا د فلسفی استاد شو او بلاخره یې د روانشناسۍ تدریس کاوو. له مشهورو کتابونو څخه یې د روانشناسۍ اصول، داخلي سیل، او اصالت عمل یا پریګماټیزم دي. او بلاخره په ۱۹۱۰م کی ومړ. خو جیمز د پیرس په خلاف په خپل ژوند نړیوال شهرت ته ورسېد، جالبه داده چی دده له ورونو نه یو هنري جیمز مشهور رومان لیکونکی وو چی د ژوند په ډیرو شیبو کی یې داسی احساس کاوو چی ګویا د خپل ورور تر شعاع لاندی دی چی نړیوال شهرت یې موندلی.

دریم او وروستی لوړپوړی امریکایي فیلسوف جان دیویي وو چی په ۱۸۵۹م پیدا او په ۱۹۵۲م کی ومړ، دده ټول عمر په پوهنتونونو کی تیر شو، لومړی یې په میشیګن پوهنتون، بیا په شیکاګو پوهنتون، او وروسته یې د نیویارک په کولمبیا پوهنتون کی درس ورکاوو. ډیر کم فیلسوفان به وو چی دده هومره یې په علمي او ټولنیزو امورو کی تاثیر لرلی وي، صرف فلسفی یې په تربیه او ښوونه کی ځانته نړیوال شهرت درلود، او له

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفی هاخوا يې هم په جهاني سطحه نوم کم نه وو. کتابونه يې ډير دي خو دلته يې يوازې د يو څو کتابونو نومونه اخلو لکه: ديموکراسي او تربيت، د انسان کردار، تجربه او طبيعت، او د يقين پلټنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرگه او برټراند راسل

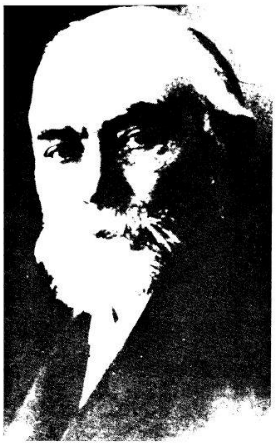

نن ورځ چې د فلسفې کومه لویه برخه په انګلیسي ژبه د خلکو ترمنځ رواج لري هغه له دوه کسانو سرچینه اخلي. یو یې ګوتلوب فرګه او بل برټرانډراسل دی. فرګه او راسل ترډیره له یو بل نه مستقل کار کاوو، لېکن په خپل کار سره یې د جدید منطق بنیاد کېښود، له هغی پورته چې کوم څه ددی دواړو له لاسه رامنځته شو هغه د ریاضیاتو اصول، او له منطق سره د ریاضیاتو رابطه وه. خو دغو پایلو داسی حالت غوره کړ چې ورو ورو یې په ټوله فلسفه ژور تاثیر پرېښود، همدا خبره د بل فیلسوف ویتګنشټاین باره کی هم کولی شو، هغه هم په ډیر واضح او مستقیم طرز په فرګه او راسل پسی راغی. ویتګنشټاین د راسل له شاګردانو څخه وو او د فرګه په توصیه له هغه د تحصیل د حاصلولو لپاره ورغلی وو، خو وروسته د شلمی پیړۍ د فلسفی په میدان کی داسی ځای ته ورسېد چې هیڅوک یې پله ته نشول رسیدلی.

خو ګوتلوب فرګه بیا المانی وو، په ۱۸۴۸م کی نړۍ ته راغلی وو او د ژوند ټوله موده یې د ریاضي په برخه کی په یو نومورکي حالت کی د ینا په پوهنتون کی تیره کړه. او یوازی له مرګ وروسته یې د فلسفې په میدان کی نوم پیدا کړ. لومړنی اثر یې چې په ۱۸۷۹م کی چاپ شو د Begriffsschrift په نامه وو چې که څه هم په انګلیسي ژبه یې د عنوان کافي معادل نه وو نو په همدغه نامه ثبت شو چې مانا یې ده (د نشانو په قالب کی مفهومونه راوړول). په ۱۸۸۴م کی فرګه خپل دوهم اثر چې د حساب د علم

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنیاد نومیده منتشر کړ، او له هغې وروسته یې همداسې د مهمو آثارو لیکلو ته ادامه ورکړه. د حساب د علم بنیادي قوانین په نامه یې بل کتاب هم په دوه جلده کې چاپ شو. له دې ټولو سره سره د فرګه لیکنې دومره ژورې او پیچلې وې چې تر څو یې د برټرانډراسل توجه جلب نکړې تر هغې د خپلې ژورتیا له امله نا پیژندل شوي پاتې ول.

راسل له فرګه نه بلکل بدل شخص وو. دی د انګلیس د پخوانیو وزیرانو له جملې وو. او د خپل مشر ورور له مرګ وروسته د یو لوی قوم مشرتوب هم همده ته ورپاتې وو، نه یوازې په فلسفه کې بلکې په سیاسي او ټولنیز ژوند کې هم همیشه برجسته شخص وو، او که ووایو دروغ به نه وي چې له بلوغیت عمره ترمرګه پورې تل یو مشهور کس پاتې شوی دی، د کتابونو او جرایدو لیکنې یې په یو لوی حجم کې موندلی شئ. ټول خلک یې د راډیو او ټلویزیون له خپرونو سره بلد وو، راسل د خپل دغسې ټولنیز خوی له امله د انګلستان راتلونکي نسلونه تر خپل ژور تاثیر لاندې راوستلي ول، د فلسفې د لوړې اوازې باعث یې دا وو چې په منطق او ریاضي کې یې ډیر لوړ فني او تخصصي کار کړی وو. نه د سیاسي او ټولنیزو تصوراتو او افکارو په مخ. راسل په ۱۸۷۲م کې نړۍ ته راغی او تر ۱۹۷۰م پورې ژوندی وو. په فلسفه کې یې ستر کار د ۱۹۲۰ او ۱۹۳۰ کلونو په جریان کې پای ته رسیدلی وو خو تقریباً تر مرګه پورې په سیاسي ډګر کې فعال وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویټګنشټاین

په فلسفه کی هم د ژوند د نورو اړخونو غوندی د فعالیت او لیاقت له لحاظه ژوندي اشخاص تر ډیره د مړو کسانو په نسبت تر مناقشی لاندی وي، که تاسی همدا نن په ټوله نړۍ کی د فلسفی د استادانو نظر اخیستی وای چی بهترین ژوندی فیلسوف څوک دی؟، نو یقین لرم چی هیڅ یو کاندید به مطلق اکثریت نه وو راغلی، نو ښه داده چی سړی وپوښتي چی په اخري وفات شوو فیلسوفانو کی بهترین فیلسوف څوک دی او نن ورځ دغسی کس زموږ په نزد ویټګنشټاین دی.

لوډویک ویټګنشټاین په کال ۱۸۸۹م په وین کی نړۍ ته راغی، پلار یې چی وروسته بیا ډیر زیات دولت ده ته په میراث پریښود داوخت یې په اتریش کی د فولادو له نورو صنعتګرانو سره کار کاوو. ویټګنشټاین له ماشومتوبه له ماشین آلاتو سره شوق درلود او ډیر تحصیلات یې په ریاضیاتو فزیک او هندسه کی وکړل، د اینجینیرۍ له ختمیدو وروسته یې د برلین په مانچسټر کی د هوایي اینجینیرۍ دری کاله تخصص وکړ. په همدغه وخت کی د ماهیت په باب د ژورو مسایلو مجذوب شو چی کار یې پکی کاوو، د برټرانډراسل د ریاضیاتو د اصولو له کتاب نه په الهام یې اینجینیري پریښوده او د ریاضیاتو د فلسفی د مطالعی لپاره کیمبریج ته لاړ، او خپله د راسل تر نظر لاندی تحصیل ته ادامه ورکړه، ډیر وخت نه وو وتلی چی هرڅه څه چی له راسل نه ممکن وو یاد یې کړل، او له هغی وروسته یې بدیعو او مبتکرانه تفکراتو ته مخ کړ، دا تفکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې د فلسفی په منطقي رساله منجر شو، دا کتاب په ۱۹۲۱م کی نشر شواو معمولاً خپله یې هم په عنوان کی رساله یاد کړی دی.

ویټګنشټاین معتقد وو چی ریښتیا یې هم ټول د فلسفی بنیادي مسایل په دغه کتاب کی حل کړي دي، نو یې فلسفه پریښوده او په نورو کارونو مشغول شو، خو دده رسالی په کیمبریج کی د انګیزو په تحولاتو کی ونډه واخیسته د نویو منطقي پرمختګونو باعث شوه، او په اروپا کی تر بلی هری لیکنی ډیره د عامی مینی او ستاینې ترڅنګ د اروپا د منطقي پوزیټیویسټانو لخوا چی په (وین حلقی) مشهور ول وستایل شوه. خو ویټګنشټاین په خپله دی ټکي ته متوجی شو چی کتاب یې له اساسه خطا دی او بیرته یې فلسفی ته مخه کړه، په ۱۹۲۹م کی بیرته کیمبریج ته راغی او لس کاله یې دغلته د استادۍ په دنده کار وکړ، کیمبریج ته له دوهم ځل راتګ وروسته ویټګنشټاین د اول ځل په تناسب یوه بیخي بدله لاره په مخکی ونیوه، او دا لاره یې یوازی د شخصي ارتباطاتو په مټ نیولی وه او له مرګه مخکی یې یوازی له یوی کوچنۍ مقالی پرته چی په ۱۹۵۱م کی چاپ شوه بل څه خپاره نه کړل. له مرګه دوه کاله وروسته یې د فلسفي تحقیقاتو په نامه دوهم کتاب په ۱۹۵۳م کی چاپ شو چی له دوهم نړیوال جنګ وروسته تر نن ورځی په انګلیسي ژبه بل هیڅ فلسفي کتاب دومره پراخ نفوذ نه دی لرلی.

نو له تیر جریان نه سړی دی نتیجی ته رسیږي چی یو فیلسوف د ژوند په دوه دورو کی دوه مختلف کتابونه لیکلي چی هر کتاب په خپل وخت کی دوه بیلابیل نسلونه مکمل تر خپل تاثیر لاندی راوستي دي. دغه دوه فلسفی له فرق سره سره ځینی مشترکی ځانګړنی هم لري چی هره ځانګړنه یې د یو بیل بحث وړ موضوع ده.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library